

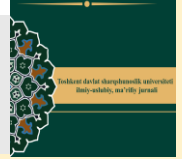
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

SHARQ MASH'ALI

Jurnal veb sayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/ot>

SHARQ MASH'ALI

TARJIMASHUNOSLIK MAKTABLARIDA “MILLIY KOLORIT”
TUSHUNCHASINING ILMIY TAVSIFI**Mohira Umarova***O'qituvchi,**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Toshkent, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar:

Tarjimashunoslik maktabi, realiya, madaniyatga oid so'z, transliteratsiya, analog, tarjima, tadqiqot, tarjimashunos, milliylik, madaniyat.

Annotatsiya: Dunyo tarjimashunosligida shunday mavzular borki, ular qancha tadqiq etilsa, o'rganilsa, yana yangi-yangi ma'lumotlar, yechilmagan masalalar hali ham borligi ko'rinadi.

Mazkur maqolada keltirilgan mavzu ham qancha tadqiq etilsa-da, yangi taraflari chiqaveradi. Bu – milliylik mavzusidir. U butun dunyo tarjimashunoslik va tilshunoslik maktablari vakillari tomonidan o'rganilgan bo'lishiga qaramay, haligacha dolzarb mavzulardan sanaladi. Turli tarjimashunoslik maktablarida unga yondashuv masalalari qanday bo'lgan, g'arb va sharq tilshunos-tarjimashunos olimlari qanday terminlar orqali milliylikni tarjima asarlarda aks ettirishi, asarda milliylik deganda qanday mavzular, tushunchalar tushunilishi lozim ekanligi haqida yozilgan. Xususan, pokistonlik tilshunoslar va tarjimashunoslar milliylikni nimalar orqali o'rganishi, ularning nuqtayi nazaridan qaysi jihatlar ahamiyat berish lozimligi haqida, xuddi shu jihatlar o'zbek olimlari tadqiqotlarida qanday ekanligi to'grisida so'z boradi. Bunda har bir mamlakat va maktab vakillari tomonidan milliylikni ifodalovchi birliklarga berilgan ta'riflar, qarashlar ularning olib borgan ilmiy tadqiqotlaridan keltirilgan ta'riflar bilan beriladi.

Shu bilan birga, mazkur ishda milliylikni asarda yuzaga chiqaruvchi eng asosiy unsur sifatida “realiya”lar xizmat qilishi, ushbu so'zlarni tarjima jarayonida qaysi usullar orqali tarjima qilish eng ma'qul ekanligi ham olimlar fikriga tayanilgan holda asoslab ketilgan.

Bundan tashqari, g'arb tarjimashunoslik maktabi vakili P.Nyumarkning milliylikni o'rganilishiga oid fikr-mulohazalari va u tomonidan keltirilgan klassifikatsiya jadval

sifatida ishda o'z aksini topgan.

SCIENTIFIC DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF "NATIONAL COLORITISM" IN SCHOOLS OF TRANSLATION STUDIES

Mohira Umarova

Teacher,

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: School of translation studies, reality, word related to culture, transliteration, analogue, translation, research, translation expert, nationality, culture.

Abstract: There are topics in global translation studies that, the more they are researched and studied, the more new information and unresolved questions are still being discovered.

No matter how much research is conducted on the topic presented in this article, new aspects will emerge. This is a nationality issue. Despite the fact that it is studied by representatives of schools of translation studies and linguistics around the world, it is still considered one of the current topics. The article talks about the issues of approaching the topic of nationality in various translation schools, about the use of certain terms by Western and Eastern linguists and translators to denote nationality in translated works, about what topics and concepts should be understood by nationality in a work. In particular, it will explore how Pakistani linguists and translators study nationality, what aspects should be given importance from their point of view, and how these aspects are considered in the studies of Uzbek scientists. Moreover, the definitions and views given by representatives of each country and school to the units representing the nationality are given with definitions taken from their scientific research.

At the same time, this work, based on the opinions of scientists, substantiates the fact that "realities" serve as the main element that creates nationality in a work, and with the help of what methods it is most appropriate to translate these words.

In addition, the work reflects the opinion of the representative of Western translation studies P. Newmark regarding the study of nationality and the classification he presented is given in the form of a table.

НАУЧНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ "НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОЛОРИТ" В ШКОЛАХ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Мохира Умарова

Преподаватель,

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: системный подход, специальная система терминологии, строительное поле, организационные правила.

Аннотация: В мировом переводоведении есть темы, которые, чем больше они исследуются и изучаются, тем больше все еще обнаруживается новой информации и нерешенных вопросов.

Сколько бы исследований ни проводилось по теме, представленной в данной статье, будут возникать новые аспекты. Это тема национальности. Несмотря на то, что ее изучают представители школ переводоведения и лингвистики во всем мире, она до сих пор считается одной из актуальных тем. В статье рассказывается о вопросах подхода к теме национальности в различных переводческих школах, об использовании определенных терминов западными и восточными лингвистами и переводчиками для обозначения национальности в переводных произведениях, о том, какие темы и понятия следует понимать под национальностью в произведении. В частности, будет исследовано, как пакистанские лингвисты и переводчики изучают национальность, каким аспектам с их точки зрения следует придавать значение и как эти аспекты рассматриваются в исследованиях узбекских ученых. При этом определения и взгляды, данные представителями каждой страны и школы единицам, представляющим национальность, приведены с определениями, взятыми из их научных исследований.

В то же время в данной работе на основе мнения ученых обосновывается тот факт, что «реалии» служат основным элементом, создающим национальность в произведении, и с помощью каких методов наиболее целесообразно переводить эти слова.

Кроме того, в работе нашли отражение мнение представителя западного переводоведения П.Ньюмарка по поводу изучения национальности и в виде таблицы дана приведенная им классификация.

KIRISH

“Milliy kolorit” – keng tushuncha. Tilshunos olimlar adabiyotda va asarlarda milliy koloritni ifoda etish uchun asosan, maxsus soʻzlar –realiyalar qoʻllanilishini aytadilar. Bunday leksik birliklar tarjima jarayonida millatning har qanday oʻziga xosligini koʻrsatib beruvchi asosiy vositalar sanaladi.

Fanda milliy koloritni, milliylikni aks ettirish yoʻllari, qoida va usullari haqida hozirga qadar Gʻarb va Sharq, rus va oʻzbek tarjimashunosligida salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Har bir maktab uni ifodalashda turlicha yondashuv usullaridan, terminlardan foydalangani bilan ularning mohiyati, tub maʼnosi bir-biriga juda oʻxshaydi. Masalan, Gʻarb tarjimashunoslik maktabi vakillari milliylikni koʻproq madaniyatga bogʻlagan holda tadqiq etgan hamda aksariyat tadqiqot ishlari madaniyat va milliylikni frazeologizmlar orqali oʻrganilishiga bagʻishlangan. Mazkur maktab vakillari tomonidan mamlakatning milliylikni oʻzida namoyon etuvchi unsur sifatida frazeologizmlar keltiriladi va leksik qatlamda milliylikni oʻrganishda ular tomonidan “madaniyatga oid soʻzlar”, “madaniyatga oid oʻziga xos soʻzlar\birliklar” tushunchalari keng qoʻllaniladi.

Gʻarb tarjimashunoslik maktabida madaniyat bilan bogʻliq birliklar tasnifi

(P.Nyumark talqinida)

1.	Ekologiyaga oid soʻzlar (flora, fauna, shamollar, tepaliklar va pastliklar)
2.	Moddiy madaniyatga oid soʻzlar (taom, uylar, kiyimlar, shaharlar va transport turlari)
3.	Ijtimoiy madaniyatga oid soʻzlar (boʻsh vaqt va ish)
4.	Anʼana va milliy qadriyatlarga oid soʻzlar
5.	Tashkilotlar va muassasalar nomlariga oid soʻzlar
6.	Turli tadbirlar nomlariga oid soʻzlar
7.	Konseptlar
8.	Taomillar (maʼmuriy, siyosiy, diniy va badiiy) bilan bogʻliq soʻzlar
9.	Odatlar bilan bogʻliq soʻzlar
10.	Imo-ishoralarga doir soʻzlar ¹

P.Nyumark keltirgan tasnifga tayangan holda koʻplab jahon tilshunoslari oʻz tadqiqot ishlarini olib borganlar. U mazkur guruhlashtirish orqali inson hayotida uchraydigan har qanday voqea-hodisa va narsalarni oʻzida qamrab olgan.

M.Beyker fikriga koʻra, manba tildagi biror soʻz boshqa madaniyatga yot boʻlishi mumkin. Bunday soʻzlar mavhum yoki konkret, diniy eʼtiqodga oid va hattoki, oziq-ovqat turini ifodalovchi soʻzlar boʻla oladi ².

Yuqorida nomlari keltirilgan ikki olim milliylikni ifodalashda asosiy omilni madaniyatni, uni yuzaga chiqaruvchi unsur sifatida esa “madaniyatga oid soʻzlar”ni keltiradilar. Bu gʻarb tarjimashunosligiga xos tamoyildir.

Hozirgi davrga kelib, baʼzi zamonaviy gʻarb tarjimashunoslari ham rus maktabiga tayangan holda tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Masalan, K. Klaudi milliylikni va madaniyatni yuzaga chiqarishda asosiy omil sifatida leksik birliklarni, jumladan, “realiya”larni koʻrsatadi. Olim ushbu termin ikki xil maʼnoni anglatishini: u yoki bu til jamiyatigagina xos boʻlgan obyektlar, fikrlar, ramzlar yoki odatlar (ularning baʼzilari ovqatlar va ichkiliklarga oid) bilan bogʻliq soʻzlar va shu narsalarni belgilash, taʼrif berish uchun ishlatilishi va konsepsiyalarni ifodalash uchun qoʻllanilishi mumkin. Shu bilan birga, K.Klaudi bu termin juda katta maʼnoni qamrab olishini taʼkidlaydi. Chunki u kishi nomlarini, bayramlarni, titul (unvon)larni va tarixiy voqea-hodisalarni ham anglatadi ³. K.Klauidan soʻng, 2003 yilda oʻz maqolasida yana bir Gʻarb olimi D.Tellingler: “Madaniyatga oid xos soʻzlar”, yaʼni “realiya”lar yanada kengroq maʼnoni anglatadi va u konkret bir mamlakatgagina tegishlidir, degan fikrni keltiradi. U ham tadqiqotlari davomida “realiya”ni juda keng tushuncha ekanligiga, bunday soʻzlarni tarjima qilish juda qiyinligiga ishora qiladi. Uning fikricha, bunday soʻzlarni ikki xil: transliteratsiya va analog berish usullari bilan oʻgʻirish lozimdir ⁴.

Gʻarb tarjimashunoslik maktabi vakillari milliylik va madaniyat borasida turli fikrlarni bayon etadilar. Ular asarning asosini madaniyat tashkil etishi, uni boshqa tilda ham toʻgʻri, aniq berish muhim ekanligini alohida taʼkidlaydilar.

¹ Newmark P. Approaches to translation. Oxford: Pergamon, 1988. – 250 p.

² Baker M. In other words. London: Routledge, 1992. – 303 p.

³ Klaudy K. Fordítás II: Bevezetés a fordítás gya korlatába, Scholastica: Budapest, 1997. – 285 p.

⁴ Tellingler D. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből // In Fordítástudomány, 2003. – P. 58-70.

Bu borada Sharqda asosan G'arb tarjimashunosligining ta'siri seziladi. Mazkur maktab vakillarining aksariyati ham milliylikni madaniyat orqali o'rganadilar. Masalan, turk tarjimashunosi M.Kuleli "Culture specific items in literary texts and their translation based on "foreignization" and "domestication" strategies"⁵ nomli maqolasida milliylikni madaniyat orqali tadqiq etadi va P.Nyumarkning bu boradagi qarashlarini ilgari suradi. Uning fikricha, tarjimonlar bir asar ustida ishlayotganlarida matnni emas, balki madaniyatni tarjima qiladilar. "Madaniyat" so'ziga uning ta'rifi quyidagicha: "...umumiy so'zlar bilan aytganda, "madaniyat" tushunchasi – umumiy qadriyatlar, e'tiqod, urf-odatlar, an'analar, badiiy ifodalar, ramzlar, yozilgan yoki yozilmagan qoidalar kabi me'yorlar, moddiy madaniy meroslar, fantastika va qahramonlar, diniy masalalar, oshxona (taomlar, yeguliklar), sport va tilni anglatadi"⁶.

Pokistonlik tarjimashunoslar ham milliylikni madaniyat orqali o'rganadilar. G'arb tarjimashunoslik maktabi vakillari qarashlariga tayangan pokistonlik olimlar fikricha, madaniy xususiyatlar ko'proq frazeologizmlarda namoyon bo'ladi. Masalan, L.Xon "Translation and Culture: A Comparative Analysis of English Idioms and Proverbs with their Urdu Translations"⁷ nomli maqolasida ingliz tilidagi maqol va idiomalarni madaniyat nuqtayi nazaridan urdu tilidagi tarjimalari bilan chog'ishtirgan holda o'rgangan. Maqolada L.Xon ingliz tilidagi idioma va maqollarda kelgan milliylik va madaniyat urdu tilidagi tarjimada qanday aks etganini tadqiq etadi. Boshqa bir guruh pokistonlik tadqiqotchilar – Sana Mansur, Abdul Bari Xon, Sundas Zuhra, Sundas Kamran, Zara Ariflar⁸ "A descriptive study of culture related terms in translation of Harry Potter Novel from English to Urdu language" nomli maqolasida ingliz tilidagi Garri Potter asarida kelgan madaniyatga oid so'zlarni chog'ishtirib, farqli va o'xshash jihatlarini o'rganganlar. Tadqiqot jarayonida ular ham G'arb olimlari fikrlariga tayanganlar va asardagi taom, joy, sehrli obyektlar, sehrli mavjudotlar, sehrli damlamalar, badiiy to'qima obrazlar nomlari va shu kabi madaniyatga doir so'zlarni ingliz va urdu tilidagi tarjimalarini o'zaro chog'ishtirib tadqiq qilganlar.

V.Rossels realiyalarning – tarjima qilinayotgan tilga kirib kelgan va asliyat tilida muayyan milliy, mahalliy narsa va predmet yoki tushunchalarning nomini ifodalaydigan so'zlar⁹, ekanligini ta'kidlaydi.

O.Axmanovaning "Lingvistik atamalar lug'ati"da "realiya"ga shunday ta'rif beriladi: "Borliqdagi ash'yoviy madaniyat natijasi, mumtoz grammatikada esa muayyan mamlakatning davlat qurilishi, muayyan xalqning tarixi va madaniyatini ifodalovchi so'zlar, muayyan tilda muloqot qilish xususiyatlarini ifodalovchi lingvistik birlik"¹⁰.

Rus tarjimashunosi L. Barxudarov realiya terminiga shunday ta'rifni keltiradi: "Realialar – shunday so'zlarki, ular boshqa tilda so'zlashuvchi xalqlarning tillarida, maishiy turmushlarida mavjud bo'lmagan leksik birliklardir" Rus tarjimashunosi L. Barxudarov realiya terminiga shunday ta'rifni keltiradi: "Realialar – shunday so'zlarki, ular boshqa tilda so'zlashuvchi xalqlarning tillarida, maishiy turmushlarida mavjud bo'lmagan leksik birliklardir"¹¹. Ammo A. Fyodorov ushbu ta'rifga birmuncha tanqidiy qaraydi. A.Fyodorovning fikricha, realialar faqat so'zlar emas, balki muayyan xalqning hayotidagi narsa, predmet va

⁵ Kuleli M. Culture specific items in literary texts and their translation based on "foreignization" and "domestication" strategies. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. – P.617-653.

⁶ O'sha asar. – B. 621.

⁷ Khan L. Translation and Culture: A comparative analysis of English idioms and proverbs with their urdu translations // Pakistan Journal of translation studies, 2014. – P. 58-82.

⁸ Mansoor S, Bari Khan A, Sundas Z, Sundas K, Arif Z. A descriptive study of culture related terms in translation of Harry Potter Novel from English to Urdu language // Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research, 2016. – P. 44-50.

⁹ Россельс В. Перевод и национальное своеобразие подлинника // Вопросы художественного перевода. М.: Сов. писатель, 1955. – С. 172.

¹⁰ Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. – М., 2004.

¹¹ Бархударов Л. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Междунар. дела, 1975. – С. 142.

voqea-hodisalarning nomini ifodalovchi soʻz va birikmalar hamdir. Olim realiyalar haqida emas, balki real hayotda mavjud narsalarning nomlari haqida gapirishni tavsiya etadi¹².

Nazarimizda, realiyalar ustidagi eng toʻliq tadqiqotni bolgar tarjimashunos olimlari S. Vлахov va S. Florinlar amalga oshirganlar. Ularning fikricha: “Realiyalar – muayyan bir xalqning hayoti, turmushi, urf-odatlar, madaniyati, ijtimoiy taraqqiyotiga oid narsa, predmet, voqea hodisalarni ifodalovchi soʻz va soʻz birikmalari boʻlib, ular milliy va davriy xususiyatga egadir”¹³. Ularga koʻra, “Realiyalar – shunday soʻz (va birikmalar)dirki, ular obyektlarni ataydi, biror xalq hayoti uchun xarakterga ega (turmush tarzi, madaniyat, tarixiy va ijtimoiy rivojlanish), lekin boshqa xalqqa yot boʻlgan, milliy va tarixiy koloritni tashuvchilari boʻlmish ular, oʻz navbatida, boshqa tilga aniq ekvivalent (mos soʻz va birikmalar)ga ega boʻlmagan va pirovardida, alohida eʼtiborga molik boʻlib, umumiy asosda tarjimaga moyil emas”¹⁴.

Maʼlumki, til birligi sifatida qaralsa, realiyalar muqobilsiz leksika hisoblanadi. Agar bir tildagi soʻzning muqobili boshqa til lugʻat tarkibida topilmasa, u muqobilsiz leksika boʻladi. Bu termin Ye.Vereshchagin va V.Kostomarovlar tomonidan muomalaga kiritilgan. Ular muqobilsiz leksika deganda: “Boshqa til va madaniyatda mavjud boʻlmagan tushunchalarni anglatuvchi soʻzlar, maʼlum bir madaniyatga xos soʻzlar, yaʼni biror xalqni A deb olsak, shu A madaniyatiga xos, biroq ikkinchi bir xalqni B deb atasak, B madaniyatida boʻlmagan madaniy elementlar va A tilda mavjud boʻlgan soʻzlarning muqobili B tilda mavjud boʻlmaganligi”¹⁵ni koʻzda tutadilar.

G.Tomaxin esa “realiya” tushunchasiga biroz farqli yondashadi: “Realiya bu maʼlum bir xalqqa va millatga tegishli boʻlgan moddiy madaniyat narsalari, tarix faktlari, davlat tashkilotlari, milliy va folklor qahramonlar nomlari, mifologik mavjudotlar va hokazolarga oid nomlar”¹⁶. Bunday taʼrifdan koʻrinib turibdiki, G. Tomaxin realiyalarni koʻproq narsa va buyum sifatida tahlilga tortmoqda, yaʼni, u realiyalarga milliy anʼana va qadriyatlarni kiritmayapti.

Milliy koloritga oid soʻzlar, yuqorida taʼkidlanganidek, fanda muqobilsiz leksika sanaladi. Shu jihatdan rus tarjimashunosi L.Barxudarov muqobilsiz leksikani quyidagi guruhlariga ajratadi:

“1. Boshqa til leksikasida doimiy muqobilga ega boʻlmagan atoqli otlar, jugʻrofiy nomlar, korxonalar, tashkilotlar, roʻznomalar va shu kabilar;

2. Boshqa til leksik tizimida mavjud boʻlgan, kishilar turmushida ishlatilmagan narsalar, tushunchalar va holatni ifodalovchi realiya-soʻzlar;

3. Tasodifiy “lakuna” lar, yaʼni biror tildagi lugʻat birliklari boʻlib qaysidir sabablarga koʻra boshqa til leksik tizimida muqobilga ega boʻlmagan soʻzlar”¹⁷.

L.Barxudarov “realiya” terminining oʻziga shunday izoh keltiradi: “Realiyalar – shunday soʻzlarki, ular boshqa tilda gaplashuvchi xalqlarning tillarida, amaliy hayotlarida mavjud boʻlmagan leksik birliklardir”¹⁸.

Milliylik maʼlum bir millat va xalqning oʻziga xosligini ifoda etish uchun jahon tarjimashunoslik maktablarida turli xil tushunchalar va terminlar qoʻllaniladi. Masalan, oʻzbek va rus tilshunoslik va tarjimashunosligida “milliy xos soʻzlar”, “xos soʻzlar” yoki “realiya” soʻzlari ishlatilsa, chet elda biroz boshqa tushunchalar – “madaniyatga oid soʻzlar”, “madaniyatga oid birliklar” xuddi shu maʼnoni anglatishi mumkin. Jumladan, oʻzbek tarjimashunosi E.Ochilov realiyalar haqida quyidagi fikrlarni bayon etadi: “...ana shu milliy kolorit bilan bogʻliq boʻlgan soʻz va atamalar realiylar, boshqacha aytganda, milliy xos soʻzlar deyiladi”¹⁹.

Demak, milliy xos soʻzlar oʻzbek va rus tarjimashunosligida “realiya” deb nomlanadi.

¹² Федоров А. Основы общей теории перевода. – М., 1966. – С.123.

¹³ Влахов С, Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – С. 228.

¹⁴ Oʻsha asar. B.. 229

¹⁵ Верещагин Е. Костомаров В. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – С. 232

¹⁶ Томахин Г. Реалии в культуре и языке // ИЯШ. – № 1 – М., 1981. – С. 37.

¹⁷ Бархударов Л. Язык и перевод. М.: Международные отношения. 1975. – С.93-94.

¹⁸ Oʻsha asar. B. 93.

¹⁹ Очиллов Э.Таржимашуносликнинг назарий масалалари. – Тошкент, 2014. – 87 б.

“Adabiyotshunoslik lug‘ati”da realiyalarga quyidagicha izoh berilgan: “Realiyalar – (lot. – realis – ashyoviy) – muayyan xalqning turmush tarzi, madaniyati, tarixi bilan bog‘liq betakror, o‘zga xalqlarda uchramaydigan narsa-hodisa, tushuncha; shunday narsa va tushunchalarni anglatuvchi so‘z. Adabiy asarda muayyan davr, joy koloritini berishda, milliy turmush tarzi, milliy ruhni ifodalashda realiyalar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni tarjimada adekvat ifodalash katta qiyinchilik tug‘diradi. Shuning uchun tarjima amaliyotida realiyalar ko‘pincha aynan berilib, izoh bilan ta‘minlanadi”²⁰.

Ushbu lug‘atda berilgan ta‘rifga ko‘ra, “realiya”larni tarjima qilishda eng afzal usul sifatida transliteratsiya va izoh usuli keltiriladi.

O‘zbek tarjimashunos olimlari tomonidan ham bu mavzuga atroflicha ta‘riflar keltirilgan:

X. Hamroyev: “Realiyalar asar tilining ajralmas qismi bo‘lib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, to‘g‘ri tasvirlashga yordam beradi,”²¹ – deya izoh keltirgan.

R. Fayzullayeva: “Realiyalarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholg‘u asboblari, ro‘zg‘or anjomlari, nomlar, taxalluslar, laqablar, shahar, qishloq xususiyatlari, me‘morchilik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va o‘simliklarning nomlari, daraja, unvon, tabaqa va boshqa bo‘linishlarni ifodalovchi so‘zlar, muassasalar, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi so‘z va iboralar kiradi,”²² – degan ta‘rifni keltirib o‘tgan.

X. Hamidovning ““Dunyoning ishlari” qissasi tarjimalarida milliylikning qayta yaratilishi” nomli maqolasida “realiya” va uning tarjimasi haqida quyidagi sodda ta‘rif keltirilgan: “Badiiy asarning milliylikni ifodalaydigan asosiy vositalardan biri maishiy-turmush tushunchalarini anglatadigan so‘zlar – realiyalarning tarjimada to‘g‘ri berilishi original asarning milliy to‘qimasini o‘zga tilda beshikast qayta yaratish muammosini ma‘lum ma‘noda hal etilishini ta‘minlaydi”²³. Bunda muallif milliylikni saqlashda asosiy belgi sifatida “realiya”lar xizmat qilishiga ishora qiladi.

E. Ochilov tomonidan tuzilgan “Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug‘ati”da realiyaga shunday ta‘rif keltiriladi: “Realiya (lotincha: narsaga, buyumga oid) – u yoki bu millatga xos so‘z va tushunchalar, ya‘ni milliy xos so‘zlar. Realiyalar xalqning milliy xususiyatini ifodalab, badiiy asarda milliy koloritni yuzaga chiqaradi. Realialarga xalq hayotining moddiy sharoiti va ma‘naviy turmush tarzi bilan bog‘liq kishi va joy nomlari, marosimlar, urf-odat va udumlar, kiyimlar, taomlar, ro‘zg‘or anjomlari, cholg‘u asboblari va boshqalar kiradi”²⁴.

Q. Musayev “realiya” haqida shunday yozadi: “Realiya badiiy adabiyot va ommaviy axborot vositalari tiliga xos bo‘lib, ma‘lum bir xalq madaniyati bilan chambarchas bog‘langan, aynan shu xalq tili uchun umumishlatiladigan va boshqa xalqqa yot bo‘lgan xarakterga egadir”²⁵.

Demak, realiyalar o‘zi anglatgan ma‘noga bo‘yoqdorlik beradi.

“Realiya”lar asarning ajralmas qismi ekan, uning tarjimasida butun bir mamlakatning o‘ziga xosligini aks ettirish yotadi. Har qanday badiiy asar tarjimasida “realiya”lar muhim o‘rin egallaydi. Bu borada N. Vladimirovaning quyidagi so‘zlarini keltirish mumkin: “Agar asardagi keyingi voqea-hodisalarning rivojlanishi ushbu realiya, an‘ana yoki udumlarga bog‘liq bo‘lsa, agar muallif ushbu (milliy koloritni ifodalovchi) so‘zga bir emas, bir necha bor murojaat qilsa,

²⁰ Адабиётшунослик луғати. Д. Куронов ва б. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 248 б.

²¹ Ҳамроев Н. Миллий хос сўзлар-реалиялар ва бадий таржима // Таржима маданияти (Мақолалар тўплами). – Тошкент, 1982. – Б. 158.

²² Файзуллаева Р. Йўллар йироқ, кўнгиллар яқин // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). – Тошкент, 1973. – Б. 257.

²³ Ҳамидов Х. “Дунёнинг ишлари” қиссаси таржималарида миллийликнинг қайта яратилиши // Шарқ машъали, № 2. – Тошкент, 2015. – Б. 42.

²⁴ Очилов Э. Таржимашунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2014. – Б. 54.

²⁵ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – Б. 17.

unda mazkur soʻz yoki soʻz birikmasini tarjima qilmay, rus tilidagi variantini berib qoʻygan yaxshi.

Agar aksincha, realiya nomi, anʼana va udumlar yoki diniy bayramlar nomlari asarda shunchaki yodga olinsa va asardagi keyingi voqea va hodisalarga taʼsir koʻrsatmasa, yaʼni unga hech narsa bogʻliq boʻlmasa va oʻzgarmasa, u holda tarjimon ushbu soʻzlarni shunchaki bayram, xristianlarning bayrami, anʼanasi, udumi yoki shu kabi soʻzlar bilan uning maʼnosi tushuntirmasdan va oʻz navbatida oʻzining qaysidir bayrami yoki udumlariga qiyos qilmasdan tarjima qilgani maʼqul²⁶.

E.Ochilovning milliylik va tarjima oʻrtasidagi muammolar haqidagi quyida keltirilgan 5 ta fikrlari N.Vladimirovaning qarashlariga mos kelishini kuzatishimiz mumkin:

“1. Asarni tarjima jarayonida toʻla milliyashtirish.

2. Asarni tarjima jarayonida qisman milliyashtirish.

3. Tarjima har qancha asliyatga muvofiq va katta mahorat bilan amalga oshirilgan boʻlmasin, aksariyat tarjimonlar asardagi ayrim oʻrinlarni, soʻz va tushunchalarni milliyashtirishdan oʻzlarini toʻxtatib qololmaydilar. Milliy oʻzlik har bir tarjimada u yoki bu darajada oʻzini namoyon qiladi.

4. Tarixiy asarlar tarjimasida arxaik soʻzlarni zamonaviylashtirib olish. Bu hol tarixiy koloritni buzadi.

5. Milliy xos soʻzlarni tushunmay notoʻgʻri tarjima qilish. Bunday xato-kamchiliklar ham tarjimalarda koʻp uchraydi²⁷.

Demak, asardagi milliylikni, madaniyatni, oʻziga xoslikni tarjimada ifodalashda oʻta milliyashtirish ketish yoki soʻzma-soʻz oʻgirish ham har doim ham toʻgʻri emas. Bu bilan tarjimon kitobxonda asar yaratilgan xalq haqida, millat madaniyati haqida ham notoʻgʻri tushuncha hosil qilishiga, anglashilmovchilik yuz berishiga olib kelishi mumkin.

Realiyalar juda keng tushuncha boʻlib, u rus olimlari tomonidan ham, oʻzbek olimlari tomonidan ham millatning oʻziga xosligini ifodalashga xizmat qilishi va realiyalarni turli xil guruhlariga ajratilgan holda tadqiq etish lozimligi aytib oʻtilgan. Realialarning muayyan koloritni aks ettirish xususiyatlari toʻgʻrisida XX asrning 50-yillaridan boshlab tilshunoslar bahs yurita boshlaydilar. Mazkur termin muomalaga rus tarjimashunosi A.Fedorov tomonidan kiritildi.

Har qanday badiiy asarda “milliy xos soʻzlar”ga asardagi milliy koloritni koʻrsatib berishdagi asosiy unsur sifatida qaratiladi. “Milliy kolorit” tushunchasi hali fanda toʻliq oʻrganilgan emas. Uning muammoli, tarjimon va kitobxonni chalgʻituvchi va bahs-munozaralarga sabab boʻluvchi jihatlari hali-hanuz mavjud.

Milliy kolorit, milliy oʻziga xoslikni adekvat tarjima qilish masʼuliyatli vazifa sanaladi. Agar tarjimon asliyatdagi milliy oʻziga xoslikni toʻgʻri tushunib, uni tarjimada ham kitobxonlarga shunday yetkazib bera olsa, u juda katta ishni amalga oshirgan boʻladi, yaʼni, oʻz millati, kitobxonlarini boshqa umuman begona boʻlgan millat, xalq bilan tanishtiradi, uning madaniyati toʻgʻrisida tushuncha hosil qilishiga sababchi boʻladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi tadqiqotlarning deyarli barchasida “milliy kolorit”ni ifodalovchi vositalar sifatida xos soʻzlar – “realiya”lar keltiriladi.

Olimlarning realiyalar haqidagi qarashlari, keltirgan taʼriflari deyarli bir-biriga yaqin. Ularning barchasi realialarning asosiy vazifasi – asarning “milliy shaklini”, “milliy kolorit”ni aks ettirish, milliy boʻyoqdorlikni yanada oshirish uchun xizmat qilishidir.

²⁶ Владимирова Н. Некоторые вопросы художественного перевода с русского на узбекский язык. – Ташкент, 1957. – С. 66-67.

²⁷ Очиллов Э. Таржимашуносликнинг назарий масалалари. – Тошкент, 2014. – Б. 90-91.

Realiyalar, ularning tilshunoslik va tarjimashunoslikdagi o'rni, uning ma'no jihatdan guruhlar, asardagi o'rni, tarjima qilish usullari bo'yicha o'zbek, rus va jahon tarjimashunosligida bir qator tadqiqotlar olib borilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Саломов Ғ.Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 202 б.
2. Larson M. Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence. – Lanham and New York: University Press of America, 1984. – 600 p.
3. Newmark P. A Text Book of Translation. – New York and London: Prentice Hall, 1988. – 200 p.
4. Чуковский К. Искусство перевода. – М., 1968. – 115 с.
5. Россельс В. Перевод и национальное своеобразие подлинника. Вопросы художественного перевода. – М., 1955. – 172 с.
6. Федоров А.. Основы общей теории перевода, М., 1966. – 62 с.
7. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 218 б.
8. Комилов Н. Бу қадимий санъат. – Тошкент: Адабий мерос, 2000. – 182 б.
9. Файзуллаева Р. К проблеме передачи национального колорита в художественном переводе: Дисс. ... канд. фил. наук. – Ташкент, 1972. – 217 б.
10. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – 89 б.
11. Хамраев Х. Воссоздание национального колорита и исторического колорита в художественном переводе: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1991. – 22 с.
12. Соипова М. Таржимада миллий ўзига хосликни қайта яратиш // Таржима муаммолари. 2-китоб. – Тошкент: 1991. – 72 б.
13. Очилов Э. Таржимашуносликнинг назарий масалалари. – Тошкент, 2014. – 250 б.
14. Ҳамидов Х. Ўзбек қисса ва романларининг туркча таржималарида миллийлик, бадийлик ва лисоний адекватлик масалалари: Филол. фан. док. (DSc) ... диссертацияси. – Тошкент, 2021. – 235 б.
15. Шарипов Р. Бадиий таржима. – Тошкент, 2021. – 123 б.
16. Ходжаева Н. Бадиий таржиманинг лексик-стилистик муаммолари: Филол. фан. номз. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2019. – 124 б.
17. Исматуллаева Н. Хитой ва ўзбек тилларида лақуналар (Монография). – Тошкент, 2021. – 144 б.
18. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1 том. – М.: Рус тили, 1981. – 464 б.
19. Владимирова Н. Некоторые вопросы художественного перевода с русского на узбекский язык: дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1958. – 184 с.
20. Гафурова Г. К проблеме взаимосвязей узбекской и русской литератур (Вопросы художественного перевода с узбекского на русский язык). Автореф. канд.дисс., Ташкент, 1967. – 18 с.
21. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – 89 б.
22. Соипова М. Таржимада миллий ўзига хосликни қайта яратиш // Таржима муаммолари. 2-китоб. – Тошкент: 1991. – 72 б.